

УДК 94(497.13)"1941/1945"

DOI <https://doi.org/10.31212/tokovi.2025.2.cve.135-164>

Оригинални научни рад/Original scientific paper

Примљен/Received: 27. 3. 2025.

Прихваћен/Accepted: 17. 7. 2025.

Драјан ЦВЕТКОВИЋ

Музеј жртава геноцида, Београд
dragan.cvetkovic@muzejgenocida.rs
ORCID: 0000-0003-2621-8086

Партизанке са територије Независне Државе Хрватске – регионална структура губитака*

АПСТРАКТ: Рад покрива до сада недовољно обрађивану тему, која се бави страдалим партизанкама са територије НДХ. Према делимично ревидираном попису „Жртве рата 1941–1945” из 1964. године са територије НДХ потицало је 6811 страдалих жена у партизанском покрету које су чиниле 7,63% његових губитака. Рад има за циљ да покаже да су жене у партизанском покрету потицале из свих делова НДХ, да су међу њима биле заступљене припаднице свих народа, али њихово страдање није било једнако пошто су Српкиње чиниле четири петине претрпљених губитака, те да је највећи део страдалих партизанки потицао из четири региона.

Кључне речи: Југославија, НДХ, партизани/партизански покрет, становништво, жене, страдање/губици, региони, Српкиње, Хрватице, Муслиманке.

Питање учешћа жена у партизанском покрету обрађивале су југословенска историографија, те историографије држава наследница, као

* Ставови и закључци садржани у овом раду нужно не представљају и званичне ставове Музеја жртава геноцида.

и инострана историографија,¹ али му нису посветиле пажњу какву су добиле неке друге теме. Највећи део радова припада мемоарској и биографској историографији. Иако је у досадашњим истраживањима било парцијалних покушаја да се прикаже национална, старосна, професионална, урбана структура партизанки, као и њихова заступљеност у партизанском покрету, као укупно, тако и у појединим деловима посматране територије, или пак у појединим јединицама, многа питања су остала отворена.² Не постоји никакав детаљни сумарни преглед структуре учесника партизанског покрета у Југославији или њеним деловима, као ни о структури претрпљених губитака, па самим тиме ни о учешћу жена у њему, нити о њиховим губицима.³ Овај рад има за циљ да нумеричком анализом претрпљених губитака утврди заступљеност жена у покрету на територији НДХ и њеним деловима, утврди националну структуру страдалих партизанки из различитих региона.⁴ Тиме би се делимично

¹ Издвајамо само неке наслове везане за посматрану територију: *Žene Hrvatske u Narodnooslobodilačkoj borbi*, том I–II, ur. Marija Šoljan (Zagreb: Glavni savez ženskih društava Hrvatske, 1955); *Žene Bosne i Hercegovine u narodnooslobodilačkoj borbi 1941–1945. godine: sjećanja učesnika*, ur. Rasim Hurem i Jasmina Musabegović (Sarajevo: Svjetlost, 1977); Mila Beoković, *Žene heroji* (Sarajevo: Svjetlost, 1967); *Partizanke. Žene u narodnooslobodilačkoj borbi*, ur. Daško Milinović i Zoran Petakov (Novi Sad: Cenzura, 2010); *Žene Vojvodine u ratu i revoluciji*, ur. Danilo Kecić (Novi Sad: Institut za istoriju, 1984); Dragan Cvetković, „Women in the Partisan Movement from the Territory of the Independent State of Croatia: Quantitative Analysis of the Regional, National, Urban, Age and Professional Structure of Losses”, in: *Wer ist Walter? International Perspectives on Resistance in Europe during World War II*, edited by Elma Hašimbegović, Nicolas Moll and Ivo Pejaković (Sarajevo: Historijski muzej Bosne i Hercegovine, 2024), 187–208; Ivana Pantelić, „Yugoslav Female Partisans in World War II”, *Cahiers balkaniques* 43/2013, 239–250, datum pristupa 24. 4. 2024, <http://ceb.revues.org/3971>; DOI :10.4000/ceb.397; Jelena Batinić, *Women and Yugoslav Partisans: A History of World War II Resistance* (New York: Cambridge University Press, 2015); Barbara Jancar-Webstar, *Women and Revolution in Yugoslavia* (Denver: Arden Press, 1990); Barbara N. Wiesinger, „Rat partizanki – žene u oružanom otporu u Jugoslaviji 1941–1945”, *Historijska traganja*, 4/2009, 201–226.

² О различитим подацима и проценама заступљености жена у покрету видети I. Pantelić, „Yugoslav Female Partisans”, 6.

³ Војни архив (ВА), фонд НОВЈ, К25А, 43/1–2/І. Према информацији из регеста документ би требало да садржи и преглед бројног стања, наоружања, социјалног и националног састава о погинулим, заробљеним и несталим борцима. Нажалост, тај део документа не постоји или није доступан.

⁴ Као полазна основа у истраживању анализиране су жртве према месту боравка у тренутку избијања рата, небитно да ли су касније током рата мењале место боравка

отклонили досадашњи недостаци у истраживањима.⁵ Делимично ревидирани Попис „Жртве рата 1941–1945” из 1964. године, послужио је као основни извор за истраживање.⁶ Њиме је утврђено да су на територији социјалистичке Југославије страдале 597.323 особе, од којих је трећина (30,70%) изгубила живот као припадник партизанског покрета (183.256).⁷ Пописна комисија је утврдила да је учињен читав низ пропуста при изради пописника, те закључила да је њиме обухваћено 56–59% лица од оних које је требало обухватити пописом.⁸ Пошто је попис страдалих првенствено сачињен ради наплате ратне штете од

(избеглице, од којих се део прикључио партизанском покрету) и места њиховог страдања, на територији НДХ или другде. Такође, жене које су потицале са других територија, а страдале су као припаднице партизанског покрета на територији НДХ нису обухваћене овом анализом.

⁵ На пример, код Јанчар-Вебстар (Jancar-Webstar) сви статистички прикази и закључци изведени су на узорку од 854 жене, махом припаднице комунистичке партије, чиме се стиче погрешна слика о женама у партизанском покрету у Хрватској, како у регионалној структури, тако и у националној структури претрпљених губитака партизанки.

⁶ Опширније о попису „Жртве рата” (обухватности, предностима и недостацима), те његовој ревизији видети: Dragan Cvetković, „Gubici pripadnika partizanskog pokreta sa teritorije Jugoslavije 1941–1945” (doktorska disertacija, Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet, Odeljenje za istoriju, 2016), 6–10.

⁷ Savezni zavod za statistiku, *Žrtve rata 1941–1945 (rezultati popisa)* (Beograd: 1992), 10.

⁸ Исто, 5–23; Пописна комисија је прорачунала да би пописом требало да се обухвати 1.016.000 до 1.066.000 страдалих особа. Процена претрпљених губитака је извршена у Савезном заводу за статистику, уз стручну сарадњу др Душана Брежника, управника Центра за демографска истраживања. У број који је требало обухватити пописом није урачунато процењених око 50.000 страдалих квислинга, као ни око претпостављених 40.000 Рома и Јевреја за које није имао ко да пружи податке, из чега произилази да је у Југославији у рату укупно страдало између 1.106.000 и 1.156.000 особа, што значи да је пописом било обухваћено између 51,7 и 54% стварно страдалих из Југославије. Новија демографска истраживања, као и анализа резултата овог пописа, упућују на то да за полазну тачку у истраживањима треба узети процену броја страдалих која се креће између 1.070.000 и 1.120.000 особа, одакле следи да је пописом обухваћено од 53,3 до 55,8% страдалих, што је узето као основа за урађени прорачун у овом раду. Прорачунати број за територију Краљевине Југославије износи између 1.042.000 и 1.092.000 укупно страдалих. У ове бројеве нису урачунати страдали у комунистичким репресалијама након 15. маја 1945. године, од којих је губитак живота значајног дела њих, свакако, био последица њихове ангажованости у рату.

Немачке,⁹ а добијени број страдалих у рату био је далеко од очекиваног и до тада важећег броја 1.706.000, одлучено је да се стави забрана на његово коришћење и сав материјал је предат Архиву Југославије на чување. Забрана је трајала готово тридесет година, до 1992. године. Губитак времена је смањило могућност утврђивања правог броја страдалих због биолошког нестанка сведока, а тиме је знатно отежана покренута ревизија пописа.¹⁰ Иако је непотпун и уз сва ограничења које као такав носи,¹¹

⁹ Опширније о преговорима о одштети: Zoran Janjetović, *Od Auschwitza do Brijuna, Pitanje odštete žrtava nacizma u jugoslovensko-zapadnonjemačkim odnosima* (Zagreb: Srednja Europa, 2007).

¹⁰ Користећи се разноврсном архивском грађом, анкетним формуларима и литературом, СЗС је, уз асистенцију Музеја жртава геноцида (МЖГ), отпочео 1995. године рад на ревизији пописа идентификацијом нових особа и провером постојећих података у попису њиховим укрштањем са подацима из других извора. Идеја је да се ревизијом обухвате сва лица која су живела на простору Југославије, без обзира на националну, верску, етничку, политичку и војну припадност, чиме се исправља основна методолошка грешка непописивања „колаборациониста”. Овако лош методолошки приступ пописивача 1964. године довео је до тога да је читава национална група Немаца проглашена за „колаборационисте”, те није пописана. Малобројни пописани Немци, углавном страдали као партизани, класификовани су као остале националности, а слично се десило, али у далеко мањем обиму, са неким другим националним групама. Исправка је усмерена и на утврђивање починилаца злочина, односно одговорних за страдање, што није чињено 1964. године (иако су пописнице пуне података о извршиоцима злочина), на утврђивање броја Рома који нису посебно пописивани, већ су вођени углавном као остале или непознате националности, или пак, као што је био случај на територији НДХ, као Хрвати, а у мањем броју као Срби или Муслимани, затим на отклањање нетачности у подацима, уклањање дупликата међу уписанима, што све доводи до променљивости података. Стога, изложене податке везане за ове категорије треба примити са резервом. Ревизија је у СЗС са прекидима обављана до 1999. године, а од 2003. се спроводи у МЖГ, у складу са кадровским, материјалним и техничким могућностима Музеја. До сада је ревизијом за подручје Југославије утврђен број од 659.708 страдалих, што је повећање од 10,45% (62.415 особа). [Архив Југославије (АЈ), фонд 179, Савезна комисија за попис жртава, попис Жртве рата 1941–1945; Архив Музеја жртава геноцида (АМЖГ), фонд Жртве рата 1941–1945. године].

¹¹ Поименични пописи људских губитака Другог светског рата и послератног периода настали су како коришћењем докумената, тако и на основу сведочења преживелих (родбине, пријатеља, итд.). Тиме се отвара питање поузданости добијених података, те им треба прилазити критички обазриво када су у питању околности, време и место страдања, те тврдње о учиниоцу злочина. Један од задатака ревизије пописа је

попис „Жртве рата 1941–1945” је, по подацима са којима располаже, врло индикативан, јер пружа могућност анализе на врло репрезентативном узорку.¹²

Подела Краљевине Југославије на осам делова, различитих величина и демографског потенцијала, те са различитим правним статусима, уследила је након краткотрајног Априлског рата. У новоформираној НДХ, према последњем предратном попису становништва из 1931. године, живело је 39,9% (5.559.420 становника) популације тадашње Југославије.¹³ Становништво је живело у 12 географских региона неједнаког демографског потенцијала. Највећи региони су били Северозападна Хрватска, у којој је живела петина популације државе (19,57%), Источна Босна и Славонија са 15,57% односно 14,35% становника, те Босанска Крајина са 11,76%, док је у осталих осам региона живело мање становника: на Банији 3,2%, Кордуну 3,37%, у Лици 3,14%, деловима Горског котара са Хрватским приморјем и Далмацијом 2,38% односно 6,50%, Средњој Босни 8,97%, Херцеговини 5,50% и Срему 5,69%. Национална структура становништва,¹⁴ које се нашло у новоформираној држави, била је изузетно хетерогена, а чинило ју је 47,58% Хрвата, 13% Муслимана (који

провера тих података укрштањем са сазнањима из других извора, те њихова верификација или одбацивање.

¹² Прорачуном на основу броја пописаних страдалих припадника партизанског покрета и процене обухватности пописа (56–59%) добија се да је са територије тадашње социјалистичке Југославије страдало између 310.603 и 327.243 партизана, што је нешто више од 283.540, односно 305.000, односно 305.672, признатих губитака према архивским изворима (АЈ, фонд 54, Репарациона комисија, 1–3; ВА, НОВЈ, К0021А, 019/001 – фасцикла 02, Елаборат *Рајни најори Југославије 1941–1945. године*). Ово указује на чињеницу да су припадници партизанског покрета били квалитетније пописани од осталих категорија страдалог становништва, а тиме су анализирани подаци веродостојнији.

¹³ Прорачун за бројност становништва НДХ урађен је на основу пописа становништва из 1931. године; *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. 3. 1931. godine, knjiga I: Prisutno stanovništvo, broj kuća i domaćinstava* (Београд, 1937).

¹⁴ Израчунавање националности је урађено на основу истог пописа (*Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta. 1931. godine, knjiga II: Prisutno stanovništvo prema veroispovesti* (Београд: Државна штампарија, 1938), затим публикација *Demografska statistika, Stanovništvo predratne Jugoslavije po veroispovesti i maternjem jeziku po popisu od 31-III-1931. god., pregled po srezovima* (Београд: Државни статистички ured Демократске Федеративне Југославије, 1945).

су третирани као припадници хрватског народа исламске вероисповести), 32,02% Срба и 7,40% осталих и непознатих националности.¹⁵ Хрвати су чинили апсолутну већину становништва у пет региона, Северозападној Хрватској (89,13%) делу Далмације (85,95%), делу Горског котара са хрватским приморјем (79,66%), и Славонији (55,18%), Кордуну (52,97%), а имали су релативну већину у Херцеговини (44,87%) и Средњој Босни (36,99%) у којима су заједно са Муслиманима чинили већински део популације (22,90% односно 25,83%). Муслимани су имали релативну већину у Источној Босни (41,77%) у којој су чинили већину заједно са Хрватима (14,81%). Срби су били већински део становништва у Босанској крајини (62,52%), Срему (58,20%), Лици (55,32%) и на Банији (51,67%), док су на Кордуну (45,66%) и у Источној Босни (40,24%) чинили мање од половине популације, а у Средњој Босни (32,66%) и Херцеговини (32,13%) по трећину, те четвртину у Славонији (23,36%). Од свих Срба у НДХ 22,97% живело је у Босанској крајини, 19,56% у Источној Босни, 10,46% у Славонији, 10,34% у Срему, 9,14% у Средњој Босни, 5,51% у Херцеговини, 5,42% у Лици, 5,17% на Банији, 4,81% на Кордуну, 2,67% у делу Далмације, 2,48% у Северозападној Хрватској и 1,46% у делу Горског котара са Хрватским приморјем. Више од половине Хрвата НДХ је живело у Северозападној Хрватској и Славонији, 36,67% односно 16,64%, са 11,74% у делу Далмације, 6,97% Средњој Босни, 5,18% Херцеговини, 4,85% Источној Босни, 3,99% Горском котару са Хрватским приморјем, 3,76% на Кордуну, 3,15% на Банији, 2,93% у Лици, 2,64% Босанској крајини и 1,47% у Срему. Муслимани су били сконцентрисани у БиХ, тако да их је половина живела у Источној Босни (50,02%), затим 21,83% односно 17,82% у Босанској крајини и Средњој Босни и 9,68% у Херцеговини, док је осталих 0,65% живело у осталим регионима НДХ.¹⁶

Жене су чиниле половину становништва НДХ, а њихов положај се кретао у ограничавајућим оквирима мултиетничког друштва са традиционално конципираним националним заједницама – без права гласа,

¹⁵ На територији на којој је касније формирана НДХ према попису становништва 1931. године живело је 1.780.457 Срба, 2.644.462 Хрвата, 722.663 Муслимана и 411.840 припадника осталих и непознатих националности.

¹⁶ О националној структури региона НДХ видети у Dragan Cvetković, „Geostatistička analiza ljudskih gubitaka u koncentracionom logoru Jasenovac”, *Istorija 20. veka* 1/2019, 93–120.

већински економски зависне, највећим делом искључене из образовног система, с зачетком еманципаторских пракси, претежно у сфери образовања, код дела женске популације у урбаним срединама. На то су се надовезале сложене ратне околности са другачијим искуствима кроз које су пролазили различити народи у НДХ. Рат је на територији НДХ био комплекснији и слојевитији него у било ком другом делу Југославије.¹⁷ Све супротности и поделе – националне, политичке, идеолошке, верске, културне и економске – које су постојале на овом простору у предратном друштву, током рата су се екстремно увећале. Укрстивши се са интересима и директним деловањем Немачке и Италије на терену, створени су услови за масовна страдања становништва, која су достигла врхунац у почињеном геноциду и Холокаусту.¹⁸ У рату на територији НДХ жене нису биле поштеђене и чиниле су трећину страдалих цивила (35,89%).¹⁹ Свесне њиховог значаја и улоге коју би могле да имају у рату, жене су постале предмет пажње обе зараћене стране. Посебну пажњу су им по-

¹⁷ Ivo Goldstein, *Hrvatska 1918–2008* (Zagreb: Novi Liber, 2008); Rasim Hurem, *Bosna i Hercegovina u Drugom svjetskom ratu 1941–1945* (Zagreb/Sarajevo: Plejada/BNZG – University Press, 2016); Enver Redžić, *Bosna i Hercegovina u Drugom svjetskom ratu* (Sarajevo: OKO, 1998); Стеван К. Павловић, *Хијтлеров нови антијидеолошки пакт у Југославији* (Београд: Клио, 2009); Jozo Tomasevich, *Rat i revolucija u Jugoslaviji 1941–1945, Okupacija i kolaboracija* (Zagreb: Liber, 2010), 263–468; Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije*, knjiga 2 (Beograd: Nolit 1988).

¹⁸ На овој територији се поред ослободилачког паралелно одвијао и грађански, револуционарни, национални и верски рат, што је за последицу имало да је три четвртине (73,39%) од укупног броја страдалих цивила Југославије потицало из НДХ. Највећи део цивилних жртава из НДХ чинили су Срби (66,48%) и њихова заступљеност у губицима је била 2,07 пута већа од учешћа у становништву. Цивилни губици Хрвата и Муслимана били су вишеструко мањи (4,66 и 1,67 пута) у односу на учешће ових народа у популацији НДХ. Јеврејска и ромска заједница су биле готово потпуно уништене. Dragan Cvetković, „Jasenovac Concentration Camp and its Role in the Destruction of the NDH People – Calculation of the Possible Number of Victims Based on the Partially Revised 1964 Census”, in: *Jasenovac Concentration Camp. An Unfinished Past*, ed. Andrijana Benčić Kužnar, Danijela Lučić and Stipe Odak (London and New York: Routledge, 2023), 138–187; Опширније о губицима цивила у различитим деловима НДХ у Cvetković, „Geostatistička analiza ljudskih gubitaka u koncentracionom logoru Jasenovac”.

¹⁹ Међу страдалим цивилима НДХ женског пола Српкиње су чиниле 65,30% губитака, Јеврејке 8,24%, Хрватице 7,06%, Ромкиње 6,80%, Муслиманке 5,77% и остале и непознате националности 6,82%.

светили НДХ и партизански покрет, са том разликом што се НДХ обраћала углавном Хрватицама,²⁰ а КПЈ односно партизански покрет прво радницама, а касније свим женама ове територије, без обзира на њихову националну припадност, нудећи им равноправност полова у будућем друштву, како политичку, тако и економску, у заједници равноправних народа.²¹ Партизански покрет се трудио да у своје редове укључи што више жена, тако да их је према неким проценама било 100.000,²² а чиниле су 5,48% страдалих партизана Југославије.²³

Жене у јубицима партизана са територије НДХ

Досадашњом ревизијом пописа „Жртве рата 1941–1945” идентификована је 89.221 особа која је страдала као припадник партизанског покрета са територије НДХ. Од свог настанка почетком рата партизански покрет на територији НДХ је пролазио кроз више развојних фаза, али му је главна одлика била перманентно бројчано и организационо јачање. Покрет је био изузетно активан водећи сталну борбу са непријатељима, услед чега се његов укупни губитак током рата константно повећавао. Динамика претрпљених губитака није била константна, највећи губици партизана са територије НДХ забележени су 1943. и 1944. године током којих су живот изгубиле две трећине од укупног броја страдалих. Национална структура страдалих припадника партизанског покрета са територије НДХ показује да су Срби представљали његову окосницу, те да су чинили две трећине његових губитака (67,35%), Хрвати четвртину (23,16%), а Муслимани њихов петнае-

²⁰ Опширније у Martina Bitunjac, *Žene i ustaški pokret. Uključenost, sudjelovanje, nepravda* (Zagreb: Srednja Europa, 2023).

²¹ Свесно значаја жена и њихове улоге у рату и револуцији, комунистичко руководство се и пре избијања устанка, поред осталих, директно обраћало радницама. Проглас ЦК КПЈ од 15. априла 1941. године, те прогласи ПК за БиХ из маја и ЦК КПХ из јуна исте године; Зборник докумената и података о Народноослободилачком рату народа Југославије (ЗНОР), V–1, 7 и 35; IV–1, 3. Током рата на жене се деловало првенствено преко организације Антифашистички фронт жена (АФЖ).

²² Наведено према Wiesinger, „Rat partizanki”, 208.

²³ Од 173.549 поименично евидентираних страдалих партизана са територије Краљевине Југославије, 9504 су биле жене. Cveticović, „Gubici pripadnika partizanskog pokreta sa teritorije Jugoslavije 1941–1945”, 841.

сти део (6,89%). Три петине у партизанима страдалих Срба (62,32%) изгубило је живот током прве три године рата, док је по седам десетина Хрвата (68,90%) и Муслимана (69,08%) погинуло у последњих шеснаест и по месеци рата.²⁴

Партизански покрет је одиграо пресудну улогу у рату вођеном на територији НДХ, а његово активно деловање је изискивало масовно ангажовање жена, како у позадинским активностима покрета,²⁵ тако и у борбеним јединицама.²⁶ Жене су на овом простору чиниле тринаести део (7,63%) страдалих партизана (6811). Укључене у партизански покрет од

²⁴ Опширније о националној структури претрпљених губитака партизанског покрета из НДХ и уделу губитака партизана из НДХ у укупним губицима припадника југословенског партизанског покрета видети у Dragan Cvetković, „The National Components of the Losses of the Partisan Movement of Yugoslavia from the Territory of the Independent State of Croatia” in: *Anti-Axis Resistance in Southeastern Europe 1939–1945*, ed. John Paul Newman, Ljubinka Škodrić and Rade Ristanović (Leiden – Paderborn: Brill, 2023), 105–125.

²⁵ Герилски покрет какав је био партизански је првенствено зависио од изграђене логистичке подршке у народу у коме су опет жене одиграле значајну улогу. Оне су у партизанском покрету у НДХ биле ангажоване на различитим пословима од виталног значаја за опстанак покрета, попут санитетске службе, политичког рада, снабдевања јединица храном и одећом, превоза муниције, одржавања курирске службе и сеоских стража. Jelena Batinić, *Gender, Revolution, and War: The Mobilization of Women in the Yugoslav Partisan Resistance during World War II* (Doctoral Dissertation, Stanford University, Department of History, 2009), 125–130; Ведрана Адамовић, Марина Љубичић Богуновић, *У борби рођене* (Приједор/Бања Лука: Музеј Козаре, Меморијални музеј на Мраковици/Архив Републике Српске, 2023); Xavier Bourgarel, *Kod Titovih partizana. Komunisti i partizani u Bosanskoj krajini 1941–1945* (Sarajevo: Udruženje za modernu historiju, 2023), 92–96. Жене су чиниле најбројнији део санитетске службе на читавој територији НДХ. *Sanitetska služba u narodnooslobodilačkom ratu Jugoslavije 1941–1945*, knjiga II, ur. Radomir Đondović (Beograd: Vojnoizdavački i novinski centar, 1989), 9–142, 199–432; Batinić, *Gender, Revolution, and War*, 170–171.

²⁶ Писмо Врховног команданта НОП И ДВ Југославије од 23. фебруара 1942. године упућено делегатима ВШ Кардељу и Рибару о потреби укључивања жена у јединице „...да се примају у одреде не само као болничарке већ и као борци”; ЗНОР, II–2, 436. Сходно овој препоруци жене су ангажоване у борбеним јединицама, а у Лици су 1942. године формиране прве борбене јединице састављене искључиво од жена у јачини три чете. Опширње у Desanka Stojić, *Prva ženska partizanska četa* (Karlovac: Historijski arhiv, 1987). Јединица се није дуго одржала као засебна, те је расформирана, а њене припаднице су распоређене по другим јединицама.

његовог оснивања, страдале су током читавог рата, са половином губитака претрпљених током 1943. године,²⁷ када су чиниле готово осмину губитака партизана страдалих те године.²⁸

Жене у губицима покрећу према територијалној припадности

Делујући на читавом простору НДХ, партизански покрет је успео да ангажује жене у свим регионима,²⁹ али претрпљени губитак партизанки из различитих делова НДХ није био једнак. Највећи део страдалих партизанки потицао је из Босанске крајине, које су чиниле петину (20,42%) њихових укупних губитака (1391), затим је шестина (16,81%) потицала са Кордуна (1145), уз по осмину (12,38 односно 11,80%) из Лике и Баније (843 односно 804). Номинални губитак жена из пет региона је био изједначен (Срема и Славоније по 6,9% – 470, Северозападне Хрватске 6,53% – 445, Источне Босне 6,21% – 423 и дела Далмације 5,20% – 354).

²⁷ Замашне војне операције покретнуте почетком 1943. године на простору НДХ са циљем уништења главнине оперативних јединица НОВЈ, заједно са војним и политичким руководством покрета, што је кулминирало биткама на Неретви и Сутјесци, проузроковале су велико страдање припадника партизанског покрета. У периоду од фебруара до јуна живот је изгубило 77,11% (2715) од свих страдалих партизанки 1943. године.

²⁸ О заступљености жена у партизанском покрету, динамици њиховог страдања, учењу у губицима током рата, односу њихових губитака наспрам губитака мушкараца опширније у Cvetković, „Women in the Partisan Movement from the Territory of the Independent State of Croatia”, 193–196.

²⁹ Постојећи, врло оскудни, подаци у архивском материјалу о заступљености жена у партизанском покрету односе се углавном само на њихово присуство у борбеним јединицама, док су у осталим сегментима покрета оне невидљиве. Присуство жена у партизанским јединицама је варијало током рата, а такође и у различитим деловима НДХ њихово присуство није било једнако. У шест и по бригада и две команде подручја при Оперативном штабу за Босанску крајину новембра 1942. године налазило се 2,24% жена; ЗНОР, IV–8, 10–11; У октобру 1944. године у оквиру јединица и установа 10. корпуса налазило се 5,01% жена, 6. корпуса 2,04%, 4. корпуса (без Унске оперативне групе) 4,1%, 8. корпуса (у коме су се налазили и борци са територије коју је анектирала Италија) 4,85% и 11. корпуса (у коме су се налазили и борци са територије коју је анектирала Италија) 3,82%; ЗНОР, V–34, 560; У 3. корпусу НОВЈ децембра 1944. године жене су чиниле 6,05% састава. У истом периоду у две бригаде (10. и 14) 29. херцеговачке дивизије се налазило 2,29 односно 4,96% жена; ЗНОР, IV–31, Београд, 1968, 533, 813, 782; У прегледима за 5. корпус нису дати подаци о броју жена у јединицама. Маја 1943. године у Трећем одреду (сремском) 3. оперативне зоне Хрватске било је 4,75% партизанки; ЗНОР, I–6, 310.

Најмање страдалих партизанки је потицало из Средње Босне (3,04% – 207), затим дела Горског котара са хрватским приморјем (1,97% – 134) и Херцеговине (1,83% – 125).

Табела 1 – НДХ, партизанке – заступљеност у становништву
и учешће у губицима жена према територијалној припадности

НДХ – региони	% у становништву	% у губицима жена
Северозападна Хрватска	19,57	6,53
Славонија	14,35	6,90
Банија	3,20	11,80
Кордун	3,37	16,81
Лика	3,14	12,38
Горски котар са Хрв. приморјем	2,38	1,97
Део Далмације	6,50	5,20
Босанска Крајина	11,76	20,42
Средња Босна	8,97	3,04
Источна Босна	15,57	6,21
Херцеговина	5,50	1,83
Срем	5,69	6,90

Попис становништва 1931. године и АМЖГ, База података „Жртве рата 1941–1945”

Претрпљени губици партизанки из различитих делова НДХ нису били у складу са заступљеношћу тих региона у становништву посматране територије и издвајају се две групе. Прву су чинили они региони у којима је учешће страдалих партизанки превазилазило учешће тих региона у становништву. У њу су спадали Кордун са 4,99 пута већим учешћем, Лика и Банија са 3,94 односно 3,69 пута већим учешћем, као и Босанска Крајина и Срем са 1,74 односно 1,21 пута већим учешћем. Осталих седам региона представљали су другу групу у којој је учешће страдалих припадника покрета у губицима партизанки било испод учешћа тих региона у популацији НДХ: у Северозападној Хрватској и Херцеговини по 3 пута мањим, Средњој и Источној Босни 2,95 односно 2,51 пут, Славонији 2,08 пута, те делу Далмације и делу Горског котара са Хрватским приморјем у којима је страдање било 1,25 пута односно 1,21 пут мање. Тиме је претрпљени губитак партизанки са Кордуна био реално 14,92 односно 14,98 пута већи од страдања саборкиња из Северозападне Хрватске и Херцеговине. Партизанке Кордуна, Лике и Баније чиниле су 40,99%

губитака припадника покрета, док су у популацији НДХ ови региони били заступљени са 9,71%, чиме је њихово страдање реално било 6,46 пута веће од претрпљеног губитка партизанки из осталог дела НДХ.³⁰

Присутност жена међу страдалим партизанима у различитим деловима НДХ била је условљена развијеношћу покрета на одређеним територијама, традиционалним положајем жене у друштву у различитим срединама, што је за последицу имало отпор њиховом присуству у јединицама,³¹ те степеном еманципације који је постојао пре рата или се развио током рата (кроз рад АФЖ-а са женама на терену), као и потребом за њиховим ангажовањем.³² Њихова заступљеност међу страдалим саборцима, као и њихово учешће у страдању, није било равномерно и прилично је варирало у различитим деловима НДХ.

Табела 2 – НДХ, партизани – полна структура
према регионалној припадности

НДХ, партизани – региони	укупно	мушкарци	%	жене	%
Северозападна Хрватска	7607	7162	94,15	445	5,85
%	8,53	8,69	//	6,53	//
Славонија	9603	9133	95,11	470	4,89
%	10,76	11,08	//	6,90	//
Банија	6489	5685	87,61	804	12,39
%	7,27	6,90	//	11,80	//
Кордун	6293	5148	81,80	1145	18,20
%	7,05	6,25	//	16,81	//

³⁰ Ако се из осталог дела НДХ изузме Босанска Крајина (у којој је страдање партизанки такође било изражено) губитак жена са Баније, Кордуна и из Лике био је реално 8,58 пута већи од губитка партизанки из осталих осам региона. Партизанке ова три региона, заједно са страдалим саборкињама из Босанске Крајине, представљале су 61,41% страдалих припадника покрета, док су ова четири региона чинила 21,47% становништва НДХ, тако да је њихово страдање реално било 5,81 пут веће од страдања партизанки из осталог дела НДХ. Приближно једнако страдање партизанки из Срема са саборкињама из још четири региона заправо је у реалном односу било 1,51 пут веће од губитака партизанки из дела Далмације, 2,52 пута од партизанки из Славоније, 3,04 пута од саборкиња из Источне Босне и 3,63 пута од страдања партизанки из Северозападне Хрватске.

³¹ Опширније у: Batinić, *Gender, Revolution, and War*, 179–199.

³² Видети напомену 27.

Лика	5866	5023	85,63	843	14,37
%	6,57	6,09	//	12,38	//
Горски котар са Хрв. прим.	2172	2038	93,83	134	6,17
%	2,43	2,47	//	1,97	//
Део Далмације	7336	6982	95,17	354	4,83
%	8,22	8,47	//	5,20	//
Босанска Крајина	19.225	17.834	92,76	1391	7,24
%	21,55	21,64	//	20,42	//
Средња Босна	5236	5029	96,05	207	3,95
%	5,87	6,10	//	3,04	//
Источна Босна	9557	9134	95,57	423	4,43
%	10,71	11,08	//	6,21	//
Херцеговина	3316	3191	96,23	125	3,77
%	3,71	3,87	//	1,83	//
Срем	6521	6051	92,79	470	7,21
%	7,31	7,34	//	6,90	//
Укупно	89.221	82.410	92,37	6811	7,63

АМЖГ, База података „Жртве рата 1941–1945”

Међу страдалим партизанима жене су биле најзаступљеније на Кордуну, где су чиниле 18,2% губитака, затим у Лици и на Банији, у којима су представљале 14,37, односно 12,39% страдалих припадника покрета, у Босанској крајини и Срему чиниле су 7,24 односно 7,21% губитака, док су најмањи удео у губицима имале међу партизанима Херцеговине и Средње Босне, са 3,77% односно 3,95%. Тиме је удео жена у губицима партизана са Кордуна био 4,83 односно 4,61 пута већи од њиховог удела у губицима партизана Херцеговине и Средње Босне.

Учешће страдалих партизанки Кордуна и Лике у губицима жена било је 2,69 односно 2,03 пута веће од учешћа мушкараца ових региона у губицима сабораца истог пола, док је учешће партизанки Баније било 1,71 пута веће. У Босанској крајини и Срему учешћа мушкараца и жена у укупним губицима сабораца истог пола су готово изједначена, док је у свим осталим регионима учешће у губицима жена било мање, Херцеговини 2,11 пута, Средњој Босни 2 пута, Источној Босни 1,78 пута, делу Далмације 1,63 пута, Славонији 1,6 пута, Северозападној Хрватској 1,33 пута, и делу Горског котара са Хрватским приморјем 1,25 пута.

Партизанке из различитих делова НДХ нису имале једнаку динамику страдања током рата, као што ни њихово учешће у губицима припадника покрета током рата није било исто. Разлике су биле последица неједнаке развијености партизанског покрета у тим деловима НДХ, његове способности да у своје редове привуче и укључи жене са тих подручја, као и развоја ратних дешавања на одређеном простору.

Табела 3 – НДХ, партизанке – губици према регионалној припадности и години страдања

НДХ – партизанке	Укупно	1941	%	1942	%	1943	%	1944	%	1945	%
СЗ Хрватска	445	11	2,47	27	6,07	126	28,31	204	45,84	77	17,30
%	6,53	6,55	//	3,61	//	3,58	//	12,08	//	11,19	//
Славонија	470	8	1,70	39	8,30	188	40,00	171	36,38	64	13,62
%	6,90	4,76	//	5,23	//	5,34	//	10,13	//	9,30	//
Банија	804	14	1,74	67	8,33	472	58,71	154	19,15	97	12,06
%	11,80	8,33	//	8,98	//	13,40	//	9,12	//	14,10	//
Кордун	1145	41	3,58	183	15,98	797	69,61	81	7,07	43	3,75
%	16,81	24,40	//	24,53	//	22,63	//	4,80	//	6,25	//
Лика	843	28	3,32	63	7,47	497	58,96	181	21,47	74	8,78
%	12,38	16,67	//	8,44	//	14,11	//	10,72	//	10,75	//
Горски кот. ХП	134	3	2,24	16	11,94	64	47,76	38	28,36	13	9,70
%	1,97	1,78	//	2,14	//	1,82	//	2,25	//	1,89	//
део Далмације	354	1	0,28	9	2,54	179	50,56	110	31,07	55	15,54
%	5,20	0,59	//	1,21	//	5,08	//	6,52	//	7,99	//
Бос. Крајина	1391	45	3,23	230	16,53	773	55,57	254	18,26	89	6,40
%	20,42	26,79	//	30,83	//	21,95	//	15,05	//	12,94	//
Сред. Босна	207	3	1,45	21	10,14	90	43,48	66	31,88	27	13,04
%	3,04	1,78	//	2,81	//	2,56	//	3,91	//	3,92	//
Ист. Босна	423	9	2,13	42	9,93	143	33,81	165	39,01	64	15,13
%	6,21	5,36	//	5,63	//	4,06	//	9,77	//	9,30	//
Херцеговина	125	2	1,60	19	15,20	41	32,80	37	29,60	26	20,80
%	1,83	1,19	//	2,55	//	1,16	//	2,19	//	3,77	//
Срем	470	3	0,64	30	6,38	151	32,13	227	48,30	59	12,55
%	6,90	1,78	//	4,02	//	4,29	//	13,45	//	8,58	//
Укупно	6811	168	2,47	746	10,95	3521	51,69	1688	24,78	688	10,10

АМЖГ, База података „Жртве рата 1941–1945”

Према динамици страдања партизанки издвајају се три групе. Прву групу чинило је шест региона из којих је већи део страдалих партизанки изгубио живот у прве три године рата – Банија, Кордун, Лика, део Горског котара са Хрватским приморјем, Босанска Крајина и Средња Босна. У њима је између десетине и петине губитака претрпљено у прве две године рата, најмање Банији 10,07%, највише у Босанској крајини и на Кордуну са 19,76 односно 19,56%. У четири од тих шест региона више од половине страдалих партизанки је изгубило живот током 1943. године (на Кордуну више од две трећине страдалих партизанки). Део Далмације представља засебну групу пошто је у њој удео страдалих жена у прве две године рата био занемарљив (2,82%), да би у 1943. години живот изгубила половина од страдалих партизанки Далмације (50,56% – увећања губитака 19,89 пута), а нешто мање од половине их је страдало у последње две године рата. Трећу групу чинили су региони у којима је већи део губитака партизанки поднет у последњих шеснаест и по месеци рата: Северозападној Хрватској 63,14%, Срему 60,85%, Источној Босни 54,14%, Херцеговини 50,40%, Славонији 50,00%.

У прве три године рата страдале партизанке Кордуна, Баније, Лике и Босанске крајине чиниле су три четвртине страдалих жена у партизанском покрету у НДХ, да би се у последње две године рата њихово учешће спустило на две петине страдалих. Губици партизанки из ова четири региона су у устанку били 3,2 пута већи од губитака свих осталих региона НДХ заједно, у 1943. години су били 2,58 пута већи, да би у последњој години рата били 1,27 пута мањи, али су, с обзиром на заступљеност ових региона у становништву НДХ, њихови губици у устанку били реално 11,7 пута већи, 1943. године 9,44 пута и последње године рата реално 2,88 пута већи.³³

Национална структура страдалих жена у партизанском покрету у различитим деловима НДХ

У сложеним условима формирања покрета на вишенационалној територији, придобијање жена за приступање партизанима је био сло-

³³ Само су још део Далмације и Срем у последње две године рата достигли или простигли учешћем у губицима жена заступљеност становништва тих региона у популацији НДХ, што је вероватно било последица њихових ослобођења крајем 1944. године. Осталих шест региона (и поред сталног раста учешћа) перманентно су имали мању заступљеност у губицима партизанки од њиховог учешћа у становништву НДХ.

жен процес, прожет различитим мотивима, међу којима је борба за опстанак на овом простору, код српског дела становништва, био најдоминантнији. Стога су жене српске националности представљале четири пентине (80,77%) страдалих партизанки са територије НДХ, а током прве три године рата чиниле готово једине страдале жене у покрету. Партизанке различитих националности нису имале једнаке уделе у губицима партизана својих националности, тако да су Српкиње чиниле једанаести део (9,16%) страдалих партизана ове националности, Хрватице њихов двадесет први део (4,73%), а Муслиманке тридесет седми део (2,72%).³⁴

Национална структура страдалих припадника покрета није била једнака у свим деловима НДХ и била је условљена, с једне стране националном структуром региона из ког су потицале, а с друге опредељеношћу неке националности да се укључи у покрет, способношћу покрета да придобије жене за приступање у специфичним културолошким условима одређене средине, развојем ратних дешавања на одређеном подручју, те потребом за њиховим ангажовањем. Такође, постојале су разлике у оквиру исте националне групе, која се огледала у различитом учешћу у губицима партизанки те националности из неког региона и величине дела тог народа који је живео у конкретном региону.

Табела 4 – НДХ, партизанке – национална структура губитака
према регионалној припадности

НДХ – партизанке	Укупно	Српкиње	%	Хрватице	%	Муслиманке	%	остале и непознате	%
СЗ Хрватска	445	59	13,26	333	74,83	--	--	53 ³⁵	11,91
%	6,53	1,07	//	34,08	//	--	//	31,93	//
Славонија	470	333	70,85	112	23,83	--	--	25	5,32
%	6,90	6,05	//	11,46	//	--	//	15,06	//
Банија	804	766	95,27	37	4,60	--	--	1	0,12
%	11,80	13,92	//	3,79	//	--	//	0,60	//

³⁴ О заступљености жена различитих националности у губицима партизана са територије НДХ, о разликама у динамици њиховог страдања, те разликама у учешћу у губицима током рата опширније у Cvetković, „Women in the Partisan Movement from the Territory of the Independent State of Croatia”, 198–201.

³⁵ Јеврејке (28) су представљале 52,83% губитака свих страдалих партизанки осталих и непознатих националности северозападне Хрватске. Од свих у партизанима НДХ страдалих Јеврејки, оне из северозападне Хрватске чиниле су 51,85%.

Кордун	1145	1121	97,90	21	1,83	--	--	3	0,26
%	16,81	20,38	//	2,15	//	--	//	1,81	//
Лика	843	802	95,14	39	4,63	--	--	2	0,24
%	12,38	14,58	//	3,99	//	--	//	1,20	//
Горски котар ХП	134	83	61,94	48	35,82	--	--	3	2,24
%	1,97	1,51	//	4,91	//	--	//	1,81	//
део Далмације	354	67	18,93	285	80,51	1	0,28	1	0,28
%	5,20	1,22	//	29,17	//	0,60	//	0,60	//
Бос. Крајина	1391	1326	95,33	21	1,51	29	2,08	15	1,08
%	20,42	24,10	//	2,15	//	17,36	//	9,04	//
Средња Босна	207	141	68,11	22	10,63	36	17,39	8	3,86
%	3,04	2,56	//	2,25	//	21,56	//	4,82	//
Источна Босна	423	304	71,87	32	7,56	63	14,89	24	5,67
%	6,21	5,53	//	3,27	//	37,72	//	14,46	//
Херцеговина	125	70	56,00	14	11,20	37	29,60	4	3,20
%	1,83	1,27	//	1,43	//	22,15	//	2,41	//
Срем	470	429	91,28	13	2,76	1	0,21	27	5,74
%	6,90	7,80	//	1,33	//	0,60	//	16,26	//
Укупно	6811	5501	80,77	977	14,34	167	2,45	166	2,44

АМЖГ, База података „Жртве рата 1941–1945”

Као најбројнија национална компонента партизанског покрета, Српкиње су чиниле натполовичну већину губитака у десет од дванаест региона НДХ, иако су у само у четири Срби били натполовични део становништва. У регионима Баније, Кордуна, Лике, Босанске крајине и Срема партизанке српске националности чине готово једине страдале жене у покрету. Хрватице, као најбројнији народ НДХ, представљале су натполовичну већину страдалих партизанки у два региона (Северозападна Хрватска и део Далмације), иако су Хрвати у пет региона чинили апсолутну већину становништва, а у још два региона били најбројнији народ. Муслиманке су само у једном региону (Херцеговини) чиниле скоро трећину страдалих партизанки.

Табела 5 – НДХ, партизанке, Српкиње – укупно страдале и учешће у губицима жена према територијалној припадности

НДХ – партизанке српске националности	Укупно	Заступљеност у губицима партизанки ове националности
Банија	766	13,92
Кордун	1121	20,38
Лика	802	14,58
Босанска Крајина	1326	24,10
Осталих 8 региона	1486	27,02

АМЖГ, База података „Жртве рата 1941–1945”

Три четвртине (72,98%) страдалих партизанки српске националности (4015) потицало је из четири региона у којима је партизански покрет иначе био најразвијенији, Босанске Крајине, Кордуна, Баније и Лике, док је из осталих осам региона потицала преостала четвртина (27,02%).

Табела 6 – НДХ, партизанке, Српкиње – заступљеност у националном корпусу и учешће у губицима жена према територијалној припадности

НДХ – партизанке српске националности	Заступљеност у српском националном корпусу	Заступљеност у губицима партизанки ове националности
Северозападна Хрватска	2,48	1,07
Славонија	10,46	6,05
Банија	5,17	13,92
Кордун	4,81	20,38
Лика	5,42	14,58
Горски котар са Хрв. приморјем	1,46	1,51
Део Далмације	2,67	1,22
Босанска Крајина	22,97	24,10
Средња Босна	9,14	2,56
Источна Босна	19,56	5,53
Херцеговина	5,51	1,27
Срем	10,34	7,80

Попис становништва 1931. године и АМЖГ, База података „Жртве рата 1941–1945”

Претрпљени губици партизанки српске националности из различитих делова НДХ нису били у складу са величином оног дела српског народа који је живео на тим подручјима. У три региона губици Српкиња у покрету су били далеко већи (Кордун 4,24 пута, Банија и Лика по 2,69 пута), у два приближно или потпуно изједначени (Босанска Крајина 1,05 пута већи), док су у осталих шест региона губици били далеко мањи (4,34 пута у Херцеговини, 3,57 пута у Средњој Босни, 3,54 пута у Источној Босни). Тиме је губитак партизанки српске националности са Кордуна, иако номинално 1,18 пута мањи од губитака сународница из Босанске Крајине и 3,68 пута већи од губитака сународница из Источне Босне, с обзиром на заступљеност жена ових региона у српском националном корпусу, заправо био реално 4,05 односно 14,98 пута већи.

Партизанке српске националности нису имале једнаке уделе у губицима бораца ове националности у свим деловима НДХ. Тако су оне чиниле 20,11% страдалих партизана српске националности са Кордуна, 14,51 односно 13,15% партизана из Лике и са Баније, 7,55% из Босанске Крајине, али и 3,47% из Херцеговине. Тиме је удео партизанки српске националности у губицима партизана ове националности са Кордуна био 5,79 пута већи него код сународница страдалих међу партизанима српске националности из Херцеговине.

Табела 7 – НДХ, партизанке, Хрватице – укупно страдале и учешће у губицима жена према територијалној припадности

НДХ – партизанке хрватске националности	Укупно	Заступљеност у губицима партизанки ове националности
Северозападна Хрватска	333	34,08
Славонија	112	11,46
део Далмације	285	29,17
Осталих 9 региона	247	25,29

АМЖГ, База података „Жртве рата 1941–1945”

Из три региона, Северозападне Хрватске, Славоније и Далмације, потицале су три четвртине (74,71%) у партизанима страдалих Хрватица (730), док је из осталих девет региона потицала преостала четвртина губитака (25,29%).

Табела 8 – НДХ, партизанке, Хрватице – заступљеност у националном корпусу и учешће у губицима жена према територијалној припадности

НДХ – партизанке хрватске националности	Заступљеност у хрватском националном корпусу	Заступљеност у губицима партизанки ове националности
Северозападна Хрватска	36,67	34,08
Славонија	16,64	11,46
Банија	3,15	3,79
Кордун	3,76	2,15
Лика	2,93	3,99
Горски котар са Хрв. приморјем	3,99	4,91
део Далмације	11,74	29,17
Босанска Крајина	2,64	2,15
Средња Босна	6,97	2,25
Источна Босна	4,85	3,27
Херцеговина	5,18	1,43
Срем	1,47	1,33

Попис становништва 1931. године и АМЖГ, База података „Жртве рата 1941–1945”

Жене хрватске националности у партизанском покрету на територији НДХ у различитим њеним деловима нису претрпеле губитке у складу са заступљеношћу региона у националном корпусу. Четири региона се издвајају као они из којих је заступљеност партизанки у губицима била већа од учешћа тих региона у хрватском националном корпусу, посебно у делу Далмације (2,48 пута), у два је била приближно изједначена (Северозападној Хрватској 1,07 пута мања), док је у осталих шест региона заступљеност у губицима била значајно мања (Херцеговини 3,62 пута, Средњој Босни 3,10 пута, Славонији 1,45 пута). Тиме је губитак партизанки хрватске националности из дела Далмације, иако номинално 1,17 пута мањи од губитака сународница из Северозападне Хрватске, с обзиром на заступљеност жена ових региона у хрватском националном корпусу, заправо био реално 2,73 пута већи, а у односу на страдале сународнице из Херцеговине реално 8,99 пута већи.

Хрватице из различитих делова НДХ нису имале једнаке уделе у губицима партизана ове националности. На Банији и у Северозападној Хрватској оне су представљале 5,72 односно 5,28%, а делу Далмације 4,82% губитака бораца хрватске националности, док су међу страдалим

партизанима из Славоније односно са Кордуна чиниле 3,35 односно 3,24%. Тиме је удео партизанки у губицима партизана ове националности на Банији био 1,76 пута већи него код сународница страдалих међу саборцима хрватске националности са Кордуна.

Табела 9 – НДХ, партизанке, Муслиманке – укупно страдале и учешће у губицима жена према територијалној припадности

НДХ – партизанке муслиманске националности	Укупно	Заступљеност у губицима партизанки ове националности
Босанска Крајина	29	17,36
Средња Босна	36	21,56
Источна Босна	63	37,72
Херцеговина	37	22,15
Осталих 8 региона	2	1,20

АМЖГ, База података „Жртве рата 1941–1945”

Све у партизанима страдале Муслиманке потицале су из четири региона, а од којих је две петине било из Источне Босне.

Табела 10 – НДХ, партизанке, Муслиманке – заступљеност у националном корпусу и учешће у губицима жена према територијалној припадности

НДХ – партизанке муслиманске националности	Заступљеност у националном корпусу	Заступљеност у губицима партизанки ове националности
Босанска Крајина	21,83	17,36
Средња Босна	17,82	21,56
Источна Босна	50,02	37,72
Херцеговина	9,68	22,15
Осталих 8 региона	0,65	1,20

Попис становништва 1931. године и АМЖГ База података
„Жртве рата 1941–1945”

Губитак партизанки муслиманске националности из Херцеговине и Средње Босне био је 2,29 пута односно 1,21 пут већи од удела националног корпуса који је живео у њима, док је њихово страдање у Источној Босни и Босанској крајини било 1,33 односно 1,26 пута мање. Тиме је губитак партизанки муслиманске националности из Херцеговине, иако

номинално 1,7 пута мањи од губитака сународница из Источне Босне, с обзиром на заступљеност жена ових региона у муслиманском националном корпусу, заправо био реално 3,04 пута већи.

Партизанке муслиманске националности нису имале једнаке уделе у губицима бораца ове националности у деловима НДХ у којима су живели Муслимани. Тако су оне чиниле 4,47% страдалих партизана муслиманске националности из Херцеговине, 3,91% из Босанске крајине, али и 2,56 односно 2,42% губитака сабораца из Средње и Источне Босне. Тиме је удео партизанки муслиманске националности у губицима партизана ове националности из Херцеговине био 1,85 пута већи него код сународница страдалих међу партизанима ове националности из Источне Босне.

Закључак

Жене су, сходно идеологији и доктрини КПЈ, биле циљна група коју је партизански покрет Југославије, а самим тиме и његов део на територији НДХ, покушао да привуче већ од првих дана рата. У сложеним друштвеним околностима традиционално конципираних националних заједница у вишенационалном друштву, компликованог политичког наслеђа са супротстављеним националним тежњама и аспирацијама, на које су се надовезале ратне околности са другачијим искуствима кроз које су пролазили народи у НДХ, укључивање жена у партизански покрет није био једноставно. У изузетно комплексном рату који је вођен на територији НДХ, а који се манифестовао као ослободилачки, антифашистички, револуционарни, национални, идеолошки, грађански, верски, потреба за ангажовањем жена у партизанском покрету је била већа него у осталом делу Југославије. То је довело и до њиховог већег страдања него у осталим деловима Југославије, те су жене представљале тринаести део (7,63%) претрпљених губитака партизанског покрета (2,39 пута веће учешће од њихове заступљености у губицима партизана ван територије НДХ – 3,19%). Ангажоване већином у позадинским делатностима партизанског покрета, али и у борацким јединицама, жене су страдале током читавог рата, са половином претрпљених губитака поднетих 1943. године, када су чиниле деветину (11,66%) страдалих партизана са ове територије.

Страдале припаднице партизанског покрета потицале су из свих делова НДХ. Региони у којима је партизански покрет био најразвијенији

и којима је успевао да у већем делу рата континуирано одржи контролу терена (Банија, Кордун, Лика и Босанска Крајина), а самим тиме и утицаја на становништво, пружили су већи допринос учешћем жена у партизанима. Из њих је потицало три петине страдалих партизанки, иако је на том простору живела тек петина становништва НДХ. Насупрот њима, у деловима НДХ у којима је покрет био слабије развијен, у којима се „господар” који контролише терен често мењао (од НДХ, преко партизана, до четника, уз повремено присуство Немаца или Италијана), заступљеност жена у губицима била је мања.

Мотиви за прикључивање жена партизанима су били различити и покрет је успео да привуче жене свих националности. Поред тежње за слободом, са наговештеним равноправним социјалним и економским положајем жене за који се требало изборити, Српкиње су биле суочене са претњом уништења у НДХ, те су биле принуђене да масовно узму учешћа у борби, чинећи једанаести део (9,16%) губитака партизана ове националности. Седам десетина њих је изгубило живот у прве три године рата. Три четвртине њих је потицало из четири региона (Банија, Кордун, Лика и Босанска Крајина). Партизанке српске националности чиниле су натполовичну већину губитака жена у 10 од 12 региона НДХ, иако су у само четири биле натполовични део становништва. Српкиње су, са четири петине претрпљених губитака (80,77%), представљале највећи део страдалих припадница покрета из НДХ, чиме су дале немерљив допринос његовом одржању током рата и коначном успеху.

Споро се прикључујући партизанском покрету Хрватице и Муслиманке су чиниле 4,73% односно 2,72% губитака партизана тих националности. Значајније учешће у губицима жена Хрватице су имале у последњих шеснаест и по месеци рата, када је и страдао њихов највећи део, док партизански покрет никада није успео да привуче Муслиманке у значајнијем броју. Трећина страдалих партизанки хрватске националности потицала је из Северозападне Хрватске, али су највеће губитке реално поднеле Хрватице из дела Далмације. Две петине страдалих Муслиманки је потицало из Источне Босне, док су највеће губитке реално поднеле партизанке ове националности из Херцеговине. Хрватице су чиниле 14,34%, а Муслиманке 2,45% укупних губитака жена у партизанском покрету са територије НДХ.

Жене из НДХ представљале су три четвртине страдалих партизанки Југославије, док су Српкиње из четири региона, у којима је покрет био најразвијенији, чиниле 42,24% укупног губитка жена партизанског покрета Југославије. Посебно је било значајно ангажовање жена у критичном периоду по одржање покрета средином рата, учествујући у биткама у којима се одлучивало о његовој судбини, па и о опстанку антифашистичке борбе. Партизанке су својим ангажовањем у рату поставиле јаке основе за послератне еманципаторске политике социјалистичке Југославије. Бивше партизанке су у миру постале пионирке и водеће реализаторке тзв. државне еманципације жена.³⁶

³⁶ Опширније у Ivana Pantelić, *Partizanke kao građanke* (Beograd: Institut za savremenu istoriju i Evoluta, 2011).

Резиме

Рад покрива до сада недовољно обрађивану тему, која се бави страдалим партизанкама са територије НДХ, попуњава празнине и исправља недостатке у досадашњим сазнањима. Према делимично ревидираном попису „Жртве рата 1941–1945” из 1964. године са територије НДХ потицао је 89.221 страдали припадник партизанског покрета, од чега су 6811 биле жене. Жене су у партизанском покрету на простору НДХ биле присутне од његовог оснивања, обављале су у позадини послове од виталног значаја за опстанак покрета, али и учествовале у борбеним јединицама. Њихово страдање је било континуирано, а половина њих је изгубила живот 1943. године. Страдале партизанке су потицале из свих делова НДХ, с тиме што их је 61,41% потицало из четири региона: Босанска Крајина, Банија, Лика и Кордун, на којима је живела петина становништва. Оне су константно током читавог рата чиниле највећи део губитака. Међу страдалим партизанима жене су биле најзаступљеније на Кордуну, где су чиниле 18,2% губитака, док су најмањи удео у губицима имале међу партизанима Херцеговине са 3,77%. Партизански покрет је на простору НДХ успео да окупи припаднице свих националности, али њихово страдање није било једнако. Српкиње су чиниле 80,77% страдалих партизанки и имале су 2,52 пута веће учешће у губицима жена у покрету од заступљености овог народа у популацији НДХ, док је учешће Хрватица (14,34%) и Муслиманки (2,44%) било 3,32 пута односно 5,31 пут мање. У четири региона из којих је потицао највећи део у покрету страдалих жена, партизанке српске националности чиниле су једине страдале.

Списак референци – Reference list

Архиви – Archives

- Arhiv Jugoslavije: Fond 179, Savezna komisija za popis žrtava rata; Fond 54, Reparaciona komisija.
- Vojni arhiv, fond NOVJ.
- Arhiv Muzeja žrtava genocida: Fond „Žrtve rata 1941–1945” i Baza podataka „Žrtve rata 1941–1945”.

Објављени извори – Published sources

- *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. 3. 1931. godine knjiga I; Prisutno stanovništvo, broj kuća i domaćinstava*. Beograd: Državna štamparija, 1937.
- *Definitivni rezultati popisa stanovništva od 31. marta 1931 godine, knjiga II: Prisutno stanovništvo prema veroispovesti*. Beograd: Državna štamparija, 1938.
- *Demografska statistika, Stanovništvo predratne Jugoslavije po veroispovesti i maternjem jeziku po popisu od 31-III-1931. god., pregled po srezovima*. Beograd: Državni statistički ured Demokratske Federativne Jugoslavije, 1945.
- *Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu jugoslovenskih naroda*. Beograd: Vojnoistorijski institut, I-6, 1954; II-2, 1954; IV-1, 1951; IV-8, 1954; IV-31, 1968; V-1, 1952; V-11, 1955; V-34, 1966.
- *Žrtve rata 1941–1945 (rezultati popisa)*. Beograd: Savezni zavod za statistiku, 1992.

Литература – Secondary works

- Adamović, Vedrana, Marina Ljubičić Bogunović. *U borbi rođene*. Prijedor/Banja Luka: Muzej Kozare, Memorijalni muzej na Mrakovici/Arhiv Republike Srpske, 2023. (Cyrillic)
- Batinić, Jelena. *Women and Yugoslav Partisans: a history of World War II resistance*. New York: Cambridge University Press, 2015. DOI: <https://doi.org/10.1017/CBO9781316118627>
- Batinić, Jelena. *Gender, Revolution, and War: The Mobilization of Women in the Yugoslav Partisan Resistance during World War II*. Doctoral Dissertation, Stanford University, Department of History, 2009.
- Bitunjac, Martina. *Žene i ustaški pokret. Uključenost, sudjelovanje, nepravda*. Zagreb: Srednja Europa, 2023.
- Bourgarel, Xavier. *Kod Titovih partizana. Komunisti i partizani u Bosanskoj krajini 1941–1945*. Sarajevo: Udruženje za modernu historiju, 2023.
- Cvetković, Dragan. „Women in the Partisan Movement from the Territory of the Independent State of Croatia: Quantitative Analysis of the Regional, National, Urban, Age and Professional Structure of Losses.” In: *Wer ist Walter? International Perspectives on Resistance in Europe during*

- World War II*, edited by Elma Hašimbegović, Nicolas Moll and Ivo Pejaković, 187–208. Sarajevo: Historijski muzej Bosne i Hercegovine, 2024.
- Cvetković, Dragan. „The National Components of the Losses of the Partisan Movement of Yugoslavia from the Territory of the Independent State of Croatia”. In: *Anti – Axis Resistance in Southeastern Europe 1940–1944*, edited by John Paul Newman, Ljubinka Škodrić and Rade Ristanović, 105–125. Leiden/Paderborn: Brill, 2023. DOI: https://doi.org/10.30965/9783657790395_008
 - Cvetković, Dragan. „Jasenovac Concentration Camp and its Role in the Destruction of the NDH People – Calculation of the Possible Number of Victims Based on the Partially Revised 1964 Census”. In: *Jasenovac Concentration Camp. An Unfinished Past*, edited by Andrijana Benčić Kužnar, Danijela Lučić and Stipe Odak, 138–187. London and New York: Routledge, 2023. DOI: <https://doi.org/10.4324/9781003326632>
 - Cvetković, Dragan. „Geostatistička analiza ljudskih gubitaka u koncentracionom logoru Jasenovac”. *Istorija 20. veka*, 1/2019, 93–120. DOI: <https://doi.org/10.29362/ist20veka.2019.1.cve.93-120>
 - Cvetković, Dragan. „Gubici pripadnika partizanskog pokreta sa teritorije Jugoslavije 1941–1945”. Doktorska disertacija, Univerzitet u Beogradu, Filozofski fakultet, Odeljenje za istoriju, 2016.
 - Goldstein, Ivo. *Hrvatska 1918–2008*. Zagreb: Novi Liber, 2008.
 - Hurem, Rasim. *Bosna i Hercegovina u Drugom svjetskom ratu 1941–1945*. Zagreb/Sarajevo: Plejada/BNZG – University Press, 2016.
 - Jancar-Webstar, Barbara. *Women and Revolution in Yugoslavia*. Denver: Arden Press, 1990.
 - Janjetović, Zoran. *Od Auschwitza do Brijuna, Pitanje odštete žrtava nacizma u jugoslovensko-zapadnonjemačkim odnosima*. Zagreb: Srednja Europa, 2007.
 - Pantelić, Ivana. „Yugoslav Female Partisans in World War II”. *Cahiers balkaniques* 43/2013, 239–250. Datum pristupa 24. 4. 2024. <http://ceb.revues.org/3971>; DOI :10.4000/ceb.397.
 - Pantelić, Ivana. *Partizanke kao građanke*. Beograd: Institut za savremenu istoriju, Evoluta, 2011.
 - Pavlović, Stevan K. *Hitlerov novi antiporedak. Drugi svetski rat u Jugoslaviji*. Beograd: Klio, 2009. (Cyrillic)
 - Petranović, Branko. *Istorija Jugoslavije*, knjiga 2. Beograd: Nolit, 1988.

- Redžić, Enver. *Bosna i Hercegovina u Drugom svjetskom ratu*. Sarajevo: OKO, 1998.
- *Sanitetska služba u narodnooslobodilačkom ratu Jugoslavije 1941–1945*, knjiga II, urednik Radomir Đondović. Beograd: Vojnoizdavački i novinski centar, 1989.
- Stojić, Desanka. *Prva ženska partizanska četa*. Karlovac: Historijski arhiv, 1987.
- Tomasevich, Jozo. *Rat i revolucija u Jugoslaviji 1941–1945, Okupacija i kolaboracija*. Zagreb: Liber, 2010.
- Wiesinger, Barbara N. „Rat partizanki – žene u oružanom otporu u Jugoslaviji 1941–1945”. *Historijska traganja* 4/2009, 201–226.

SUMMARY

Dragan Cvetković

PARTISAN WOMEN FROM THE TERRITORY OF THE INDEPENDENT STATE OF CROATIA – REGIONAL STRUCTURE OF LOSSES

ABSTRACT: This study addresses a topic that has thus far received insufficient scholarly attention: the female partisans from the territory of the Independent State of Croatia (NDH) who perished during the war. According to the partially revised census “Victims of the War 1941 – 1945” from 1964, 6,811 women who died in the partisan movement came from the territory of the NDH, which accounted for 7.63% of its losses. The aim of the paper is to show that women in the Partisan movement came from all parts of the NDH, that among them there were members of all nations, but their suffering was not equal. Most of the perished female partisans came from four regions, and Serbian women accounted for four fifths of the losses suffered by women.

KEYWORDS: Yugoslavia, NDH, partisans/partisan movement, population, losses/suffering, regions, Serbian women, Croatian women, Muslim women.

The study discusses a topic that has received insufficient scholarly attention thus far, namely the perished female partisans from NDH territory, with the purpose of filling in the gaps and correcting the shortcomings in current historical knowledge. According to the partially revised List “Victims of the War 1941 – 1945” from 1964, 89,221 members of the Partisan movement were killed, including 6,811 women. Women have been involved in the partisan movement in the NDH's territory since its founding. They did crucial tasks in the rear to ensure the movement's survival, but they also served in combat groups. Their suffering was continuous, and half of them perished in 1943. Partisan women who died came from all over the NDH, with 61.41% coming from four regions: Bosanska krajina, Banija, Lika, and Kordun, which were home to a fifth of the overall population. They consistently made up the

majority of female partisan casualties throughout the war. Among the perished partisans, women were most represented in Kordun, where they accounted for 18.20% of the losses. In contrast, their lowest share was recorded among the partisans from Herzegovina, where they comprised 3.77% of the casualties. The partisan movement was successful in bringing together people of all ethnicities in NDH territory, but their suffering was not equal. Serbian women accounted for 80.77% of the female partisan casualties, making them 2.52 times more represented in the movement's female losses than their proportion in the overall NDH population. Croatian women (14.34%) and Muslim women (2.44%) participated in female partisan losses at rates 3.32 and 5.31 times lower than their demographic representation, respectively. Female partisans of Serbian nationality were the only victims in the four regions where most of the movement's perished women came from.